

EFSHAR - The Association for the Development of Social and Educational Services

מאפיינים משפחתיים של נוער עברייני בתקופת מלחמה

Author(s): משה ארד and אפרת שהם

Source:

Mifgash: Journal of Social-Educational Work /

מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית

(תמוז תשנ"א יוני 1991), pp. 83-89

Published by: EFSHAR - The Association for the Development of Social and Educational Services

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23689235>

Accessed: 08-07-2016 07:03 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

EFSHAR - The Association for the Development of Social and Educational Services is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to

Mifgash: Journal of Social-Educational Work / מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית.

<http://www.jstor.org>

מאפיינים משפחתיים של נוער עבריין בתקופת מלחמה

אפרת שהם

**מתוך עבודת דוקטוראט בהנחיית פרופ' משה אדד,
המחלקה לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן**

מצבי משבר כלליים קשורים בספרות התיאורטית והאמפירית עם עלייה ברמתה של ההתנהגות הסוטה. תקופות מלחמה עשויות לשמש דוגמה למצב משבר כללי, משום שהן מהוות איום מיידי לפונקציות החיוניות ביותר לפרט.¹ יחד עם זאת, הגדרת האיום הטמון במצב משברי הוא, במידה רבה, פועל יוצא של תהליך סובייקטיבי הקשור במשתנים אישיותיים וחברתיים. משתנים אלה מכתיבים הן את אופן תפיסת הארוע והן את דרך ההתמודדות איתו: מסגלת או בלתי מסגלת. כיוון שמדינת ישראל מאז הקמתה, חשופה לתקופות ארוכות של סכסוך ועוינות חיצונית, תקופות ההופכות בשיאן למצבי משבר חיצוניים, קרי, תקופות מלחמה, ביקשנו ברשימה זו לבחון את התגובות השכיחות דווקא במצבי משבר חיצוניים ואת הדינמיקה העומדת מאחוריהן.

מחקרים קודמים שנעשו בעולם ובישראל הראו, כי בתקופות של מלחמה, עולה מאוד שכיחותה של העשייה העבריינית בקרב אוכלוסיית הקטינים (גלוק 1943, לנדן 1963, טרנר 1969, שגב 1974, שהם 1985).

¹ קימרלינג (1985) בספרו The Interrupted System מתמודד בהרחבה עם שאלת היותה של המלחמה מצב משברי.

תופעה זאת מרמזת על כך, כי ההתנהגות העבריינית, בין השאר, משמשת גם התנהגות פונקציונלית עבור הקטין הנחשף לתחושות של אי־ודאות וחרדה, המלוות מצב מלחמתי.

התא המשפחתי בו גדל ופועל הנער, כמו גם סביבתו התרבותית־חברתית, מוצג בספרות כאחראי במידה רבה על אורח התמודדותו של נער זה עם מצבים של משבר (בילר 1971, פרי 1973, חסין 1976, מינושין 1982, אילון 1983).

הספרות התיאורטית העוסקת בתפקידי המשפחה, מציינת מספר מאפיינים משפחתיים, שכאשר הם בלתי תקינים, הם קשורים עם דרכי תגובה סוּטות למצבי משבר. משפחה המאופיינת על ידי נוקשות וסגירות אינה מספקת תמיכה הדדית, קוטעת מקורות תמיכה חיצוניים ואינה מאפשרת את תיעול החרדה לאפיקים נורמטיביים. מבנה משפחתי שכזה מועד לפורענות, ואינו מאפשר למערכת המשפחית למלא את תפקיד ההכוונה והתמיכה הנדרשים ממנה בתקופות של משבר כללי. בתקופות משבר, כאשר המשפחה משדרת במקום תמיכה רגשית ופונקציונלית, רגשות של דחייה, עוינות, ניכור או אדישות, נחשפים בני המשפחה, במיוחד הילדים, לבעיות התמודדות ותפקוד קשות.

במחקר הנוכחי, ביקשנו להשוות משפחות של קטינים עבריינים בתקופת מלחמת יום הכיפורים עם משפחות של קטינים עבריינים לפני המלחמה ולאחריה. על מנת לתאר את משפחות הקטינים העבריינים, נבנתה על ידינו דרך מיון המורכבת ממספר מימדים בעלי דרגת קרימינוגניות דיפרנציאלית. המימדים שנבחרו על ידינו לתאר מבנה משפחתי נחלקים לשלושה סוגים:

א) מימד מבני, הכולל צרכים אינסטרומנטליים, רמת הכנסה, רישום פלילי של חברי המשפחה ותא דר־משפחתי.

ב) מימד דינמי, המתייחס לצרכים אקספרסיביים כדוגמת תמיכה, מעורבות, הכוונה ושיתוף.

ג) מימד ארגוני, המתייחס לאופיין של האינטראקציות הפנימיות והחיצוניות שמקיימת המשפחה.

השערתנו היתה, כי בתקופת מלחמה מאופיינות משפחות של קטינים עבריינים בשכיחות גבוהה יותר של מאפיינים דינמיים וארגוניים בלתי תקינים, בהשוואה למשפחות של קטינים עבריינים בתקופות של א־לוחמה. כמו כן שיערנו, כי משפחותיהם של קטינים אלימים או רצידיביסטים, מאופיינות בשכיחות גבוהה יותר של מאפיינים דינמיים וארגוניים בלתי תקינים, מאשר משפחותיהם של קטינים שאינם אלימים ו/או רצידיביסטים. הבדל זה בין משפחות הקטינים, יהיה בולט במיוחד על רקע של תקופת מלחמה.

מתוך סקירת הספרות אנו למדים, כי התהליכים הפסיכו־סוציאליים המאפיינים תקופת מלחמה, ממשיכים להשפיע גם בתקופה הסמוכה לסיומה. לכן אנו מניחים, כי קיים שוני בשכיחותם של טיפוסי משפחות העבריינים, לא רק בין תקופת

המלחמה ותקופות של אי-לוחמה, אלא גם בין התקופה שלפני המלחמה לבין התקופה שלאחריה.

לבדיקת ההשערות הישונו במחקר מאפיינים משפחתיים, דינמיים, מבניים וארגוניים של קטינים עבריינים שהופנו לשירות המבחן לנוער בנפת רחובות² בתקופת מלחמת יום הכיפורים, עם מאפיינים משפחתיים של קטינים עבריינים, שהופנו לשירות המבחן לנוער לפני המלחמה ולאחריה.

הנתונים אודות משפחותיהם של הקטינים המופנים לשירות המבחן לנוער, הוצאו מתוך חוות הדעת של קציני המבחן המופיעות בתיקי הנערים. המאפיינים המשפחתיים המופיעים בחוות דעת אלה, נאספו באמצעות שאלון "מאפיינים משפחתיים" שחובר על ידינו לשם כך.

מימצאי המחקר מראים, כי משפחות של קטינים עבריינים בתקופת מלחמה מאופיינות בשכיחות רבה יחסית של מאפיינים דינמיים וארגוניים לא-תקינים, לעומת משפחות של קטינים עבריינים בתקופות של אי-לוחמה. מימצאים אלו תומכים בהשערה, כי בתקופת מלחמה מאופיינות משפחות של קטינים עבריינים בנוקשות רבה בדרך תפקודן, במיעוט הקשרים שהן מקיימות עם סביבתן החיצונית וכן באי-מילוי צרכים אקספרסיביים כדוגמת תמיכה, הכוונה, שיתוף ומעורבות במצוקותיהם של הקטינים.

לעומת זאת, נמצא, כי מאפיינים כדוגמת רמת הכנסה של המשפחה, רישום פלילי לאחד מחבריה, תא חד-משפחתי, או סיפוק של צרכים אינסטרומנטליים של ילדי המשפחה, אינם יכולים להסביר כניסת קטינים לעבריינות בתקופת מלחמה.

ניתוח הפרופילים המשפחתיים מראה, כי רמת התקינות הדינמית-ארגונית של משפחות של קטינים עבריינים בזמן מלחמה, נמוכה יותר מרמת התקינות הדינמית-ארגונית של משפחות של קטינים עבריינים בתקופות של אי-לוחמה.

במחקר נתגלו הבדלים בתקינותן של משפחות של קטינים אלימים לעומת משפחות של קטינים לא אלימים. משפחות הקטינים האלימים מאופיינות בשכיחות רבה יחסית של מאפיינים משפחתיים בלתי תקינים לעומת המשפחות של הקטינים הלא אלימים. משפחות הקטינים האלימים בתקופת המלחמה אופיינו בשכיחות הגבוהה ביותר של מאפיינים משפחתיים בלתי תקינים. הבדלים נמצאו גם בין משפחות של קטינים רצידיביסטים ובין משפחות של קטינים לא רצידיביסטים. משפחות של קטינים רצידיביסטים מאופיינות בשכיחות יחסית רבה של מאפיינים משפחתיים בלתי תקינים, במיוחד, על רקע תקופת המלחמה.

מתוך המימצאים עולה, כי בתקופת המלחמה ולאחריה נוטה עבריינותם של

² על מנת לאפשר את הכללתם של המימצאים גם לאיזורים אחרים, מערכה השוואה בין המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של נפת רחובות עם אלו של נפות אחרות במרכז הארץ. בהשוואה זו נמצא דימיון רב בין הנפות.

קטינים רצידיביסטים להיות יותר אלימה, בהשוואה לעבריינותם של קטינים "רצידיביסטים" לפני המלחמה.

ממצאי המחקר מאוששים את הסברה, כי מידת הקשרים החברתיים אשר המשפחה מקיימת עם סביבתה החברתית, וכן אורח מילוי הצרכים האקספרסיביים של בני המשפחה, עשויים לנבא טוב יותר מכל מאפיין משפחתי אחר, את הכניסה לעבריינות על רקע תקופת מלחמה.

על פי מימצאי המחקר, ניתן לשרטט פרופיל של משפחה המועדת להוציא מתוכה קטינים עבריינים במצב של משבר. משפחה זו מקיימת רמה נמוכה של קשרים עם סביבתה הקרובה והרחוקה. הורי המשפחה מתקשים להעניק תמיכה, עידוד והכוונה לילדי המשפחה. לעתים קרובות, תאופיין גישתם של הורים אלו בחוסר עניין, בהזנחה, או לחילופין בדאגת-יתר שאינה מותירה מרחב להתפתחות עצמית כלשהי.

מימצאים אלו תומכים בהנחותיה הבסיסיות של גישת הפיקוח (הירשי 1969), הרואה במשפחה התקינה את סוכן הפיקוח העיקרי. תפקיד זה של פיקוח מקבל חשיבות מיוחדת על רקע החלשתם של גורמי הפיקוח החיצוניים, עקב תקופת המלחמה.

המאפיינים הדינמיים והארגוניים הבלתי תקינים, שנמצאו בקרב הקטינים העבריינים בתקופת המלחמה, מנעו, לפי גישה זו, ממשפחות אלה למלא את תפקיד סוכן הפיקוח, ולהעניק לקטינים את העזרה והתמיכה החיוניים כל כך, על רקע תחושות של משבר. משפחות אלו גם מקיימות בתוכן חלוקת תפקידים ברורה ונוקשה, כאשר רוב ערוצי התקשורת הפנימיים חסומים בתוכן. במידה שקיימת תקשורת בין בני המשפחה, היא מאופיינת בנוקשות רבה ולעתים תכופות גם באלימות מילולית ופיזית.

לתא המשפחתי ולתפיסות השגורות בו, השפעה לא מעטה על אמונת הפרט, ביחס למוקד האחריות, לסיבות המאורעות ולחוסר האונים המלווה את התרחשותן. מתוך הספרות אנו למדים, כי הפעילות העבריינית בתקופה של משבר עשויה להפחית את תחושת חוסר האונים ולהוליך לתחושה של שליטה ולו גם חלקית (ראה: בר יוסף 1975, אדד 1988).

על-פי גישת המערכות (מינושין 1982), הפרופיל המשפחתי הלא תקין שנמצא במחקר עלול למנוע מהילד הגדל בתוכו לפתח ולאמן דרכי התמודדות מסוגלות עם מצבים של משבר. פרופיל משפחתי זה, המאפיין משפחות של קטינים עבריינים בתקופת מלחמה, נמצא בשכיחות נמוכה יחסית בקרב משפחות של קטינים עבריינים בתקופות של אילוחמה.

בתקופת המלחמה עלתה שכיחותם של המאפיינים המשפחתיים הבלתי תקינים בקרב משפחות הקטינים האלימים. ייתכן, שהשילוב של מצב משברי עם מאפיינים משפחתיים שאינם מלמדים ומכוונים דפוסי התמודדות מסגלים, מקצינים עוד יותר את השימוש באלימות כאמצעי של התמודדות.

עוד מסתבר, כי רובם של הנערים אשר עבורם העבריינות הפכה לדפוס, קרי הנערים הרצידיביסטים, היו מעורבים בעיקר בעבריינות אלימה. קטינים אלו ניתנים לאיפיון, יותר מכל שאר הקטינים במחקר, באמצעות תיפקוד משפחתי נוקשה, צמצום הקשר עם החוץ והיעדר מילוי של צרכים אקספרסיביים. משפחה כזו, אשר אינה מתגמלת את חבריה, אך גם נשארת אדישה לכלל ההתנהגויות האסורות, אינה בונה תגובות מותנות כנגד שימוש בתוקפנות. ילד הגדל בסביבה חברתית מעין זו, יימנע מלפתח מערכת עכבות אשר תסייע לו לבחור התנהגויות אלטרנטיביות להתנהגות התוקפנית במצבי משבר. אחד המאפיינים העיקריים להתנהגותה של התנהגות אלטרנטיבית זו היא התקשורת החיובית והתומכת בין בני המשפחה. האלימות באה לבטא קצר בתקשורת, כאשר נכשלות דרכי התקשורת המקובלות או שדרכים אלה לא היו קיימות במשפחה מלכתחילה.³ תקופה של מלחמה מלווה, מטבע הדברים, בהרבה מאוד חרדות.⁴ במחקרים רבים נמצאה החרדה כמשתנה בעל משקל העשוי להשפיע על אופן ביטוייה של ההתנהגות התוקפנית (קנר 1972; קפלן 1974). במחקרים אלו מתקשרת ההסתגלות הטובה והניתוב המוצלח של התוקפנות עם מערכת גמישה ופיקוח על ידי הסוכן המפקח – המשפחה. משפחה נוקשה מדי המגבילה תוקפנות כתוצאה מפיקוח יתר, תוליך לחסימה ביכולת הבעת רגשות התוקפנות בצורה חברתית. משפחה המאופיינת בנוקשות אך בסגירות כפי שנמצא במחקר, תעלה עוד יותר את הסבירות של שימוש בהתנהגות תוקפנית אצל חבריה. זאת, כיוון שהבידוד החברתי מגביר את התלות ההדדית של בני המשפחה זה בזה ומקטיין את קבלת התמיכה החיצונית. על רקע זה עשויה ההתנהגות האלימה של בני המשפחה למלא תפקיד של שחרור הלחץ ו/או בקשת עזרה.

בחברה הישראלית למודת המלחמות הפכה האלימות, על צורותיה השונות, כמעט לנורמה של התנהגות (אדד 1980). בין תופעות הלוואי החברתיות של מצב מלחמה ניתן למנות חברה "אנומית" היוצרת תחושת ניכור מחד גיסא, ופיזור של אחריות, מאידך גיסא. מצב של אנומיה מוליך את הפרט לתחושות של חוסר יכולת להשפיע על גורלו האישי או על סביבתו החברתית בדרכים לגיטימיות. לפי מודל הדה-אינדוידואציה הפונקציונלית⁵ התכונות המאפיינות מצב של מלחמה כדוגמת האנונימיות, פיזור האחריות והסכנות הנשקפות לגופו ורוחו של הפרט, מעלות את המודעות העצמית וכתוצאה מכך גם מוליכות לנסיונות נואשים

³ על הקשר בין התקשורת הפנים-משפחתית וההתנהגות התוקפנית, ראה את ספרה של עופרה אילון (1985): "איזון עדין – התמודדות במצבי לחץ במשפחה".

⁴ מחקרים שנעשו בקרב ילדי ישראל בתקופת מלחמת יום הכיפורים הראו עלייה גדולה ברמת החרדה של ילדים אלו (זק ושפירא 1975, זיו 1975).

⁵ מודל הדה-אינדוידואציה הפונקציונלי הוצג בהרחבה על ידי איזקוביץ (1981) במאמרו: "אלימות – כוחם של חלשים".

להצלת הזהות והייחודיות של הפרט. מכאן יתכן, כי ההתנהגות הסוטה על רקע תקופת מלחמה מהווה אמצעי להזכיר לסביבה שהפרט המסויים קיים, והוא שומר על ייחודו.

מחקר זה התרכז בתקופת מלחמת יום הכיפורים המייצגת תהליכים חברתיים, כלכליים ופוליטיים המייחדים אותה מתקופות אחרות. אף על פי כן ניתן לומר, כי הממצאים אודות תפקידם של המאפיינים הדינמיים והארגוניים הבלתי תקינים בכניסת קטינים לעבריינות בתקופת מלחמה, עשויים לעזור לנו בחקר דפוסי התנהגות של קטינים, גם על רקע מצבי משבר חיצוניים אחרים. תרומתו של מחקר זה קשורה בכך, שהיא מאפשרת לנו לאתר ולזהות את אותן סוגי המשפחות אשר אינן מסוגלות לחסום עבריינות, על רקע תחושות הדחק השליליות המאפיינות תקופה של משבר.

מקורות

- אדד, מ. "האלימות בהיבט אינטגרטיבי". **עבריינות וסטיה חברתית**. 1980, ח'ד, עמ' 00.
- אדד, מ. "ניירוטיות פסיכוגנית ופתרונות ניאוגניים". **עבריינות וסטיה חברתית**. 1988, כרך ט"ז, עמ' 5.
- איזיקוביץ, ד. "אלימות – כוחם של חלשים". בתוך: **על אלימות ועל אלימות** איגוד העובדים הסוציאלים. 1981, עמ' 00.
- אילון, ע. **איזון עדין. התמודדות במצבי לחץ במשפחה**. ספריית פועלים, 1985, הוצאת הקיבוץ הארצי.
- בר יוסף, ר. **גברים ונשים במלחמה, שינוי תפקידים במצבי לחץ**. 1975, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- מינושין, ס. **משפחות ותראפיה משפחתית**. 1982, רשפים, תל-אביב.
- שגב, ח. **דפוסי עבריינות נוער בתקופת מלחמת יום הכיפורים, במרחב תל-אביב**. עבודת M.A., המכון לקרימינולוגיה, פקולטה למשפטים, אוני. תל אביב.
- שהם, א. **שינויים בהתנהגות דפוסי עבריינות קטינים בתקופה שלפני מלחמת יום הכיפורים ולאחריה**. 1985, עבודת M.A. מחלקה לקרימינולוגיה אוני. בר-אילן, רמת-גן.

- Billier, A.B. *Father-Child Sex Role*. Lexington, Massachusetts, Heath and Co., 1971, pp. 55-62, 78-81.
- Caplan, G. *Support Systems and Community Health*. Behavioral Publications, N.Y., 1974.
- Glueck, E.T. "Wartime Delinquency" *Journal of Criminal Law and Criminality*. 1943, Vol. 33, pp. 119-135.
- Hircshi, T. *Causes of Delinquency*. Berkeley, University of California Press, 1969.
- Kanner, L. *Child Psychiatry*. (4th ed.), Springfield, Illinou, Charles C. Thomas, 1972.
- Kimerling, B. *The Interrupted System*. Transaction books. 1985.
- Lunden, W.A. *War and Delinquency*. Ames, I.A. The Art Press, 1963.
- Perry, W. *The Forgotten Victim. Mental Hygiene*. 1973, Vol. 55.
- Turner, R. *International War and Domestic Turmoil*, in Graham and Gurr (eds.), *The History of Violence in America*. N.Y. Praeger, 1969.
- Zak, I. Shapira, B. *The Effect of War on Personality Traits*. School of Education, Tel-Aviv Uni., 1975.
- Ziv, A. *Empirical Finding on Children's Reactions to War Stress*. Scholl of Education, Tel-Aviv Uni., 1975.